

KRZYSZTOF MAŁEK

 <http://orcid.org/0000-0001-5480-0255>

Uniwersytet Śląski w Katowicach

Wydział Humanistyczny

Bóg daje, człowiek wykorzystuje...
[Recenzja monografii *Zwierzę – człowiek – Bóg*.
Red. Grażyna Stanek-Czerny, Anna Piliszewska.
Wydawnictwo WAM, Kraków 2017]

W 1994 roku na rynku brytyjskim pojawiła się znacząca dla współczesnej teologii chrześcijańskiej publikacja *Teologia zwierząt* autorstwa Andrew Linzey, która w Polsce ukazała się dopiero w 2010 roku¹. Od tego czasu teolodzy oraz inni badacze, m.in. Jadwiga Sebesta², Alina Mitek-Dziemba³ czy ksiądz Alfred Wierzbicki⁴, wielokrotnie podejmowali tematykę zwierzęcą lub ekologiczną w ogóle w odniesieniu do religii chrześcijańskiej. Pierwszą monografią wieloautorską z zakresu zooteologii jest natomiast książka *Zwierzę – człowiek – Bóg* pod redakcją naukową Grażyny Stanek-Czerny i Anny Piliszewskiej. Od opublikowania tej pracy upłynęło już kilka lat, ale warto przypomnieć tak pionierską inicjatywę naukową. Na tę pierwszą w Polsce interdyscyplinarną monografię wpisującą się w niszowy nurt zooteologiczny złożyły się artykuły kilku autorów, których rozważania sytuują się w jasno wyznaczonym schemacie koncepcyjnym uwzględniającym zwierzę, człowieka i Absolut.

¹ Zob. A. Linzey: *Teologia zwierząt*. Przeł. W. Kostrzewski. Wydawnictwo WAM, Kraków 2010.

² Zob. J. Sebesta: *Pryncypia i wyzwania zoologii teologicznej w kontekście krytyki antropocentryzmu*. W: *Zwierzęta i ludzie*. Red. J. Kurek, K. Maliszewski. Wydawnictwo Miejski Dom Kultury „Batory” w Chorzowie, Chorzów 2011, s. 39–54.

³ Zob. A. Mitek-Dziemba: *Bóg-człowiek, bóg-zwierzę. Zwierzęce twarze religii*. „Zoophilologica. Polish Journal of Animal Studies” 2015, nr 1, s. 29–36.

⁴ Zob. A. Wierzbicki: *Etyka postępowania wobec zwierząt fenomenem ludzkim*. „Ethos” 2013, nr 2, s. 5–10.

Monografia *Zwierzę – człowiek – Bóg* to zbiór siedmiu artykułów, które prezentują różne warianty tytułowej relacji. Jak podkreślają we *Wstępie* redaktorki tomu, najważniejszym celem, jaki przyświecał autorom, było „ukazanie i wyrażenie tak w perspektywie kulturowej, jak i w świadomości ekologicznej, upodmiotowionej relacji pomiędzy stworzeniem a Stworzycielem. Relacji, która konstytuuje się i przejawia najpełniej nie tylko w miłości do Boga, do bliźniego, ale również w miłości do wszelkich istot przez Niego stworzonych”⁵. Książka, będąca swojego rodzaju wprowadzeniem do tematyki religijnej dotyczącej triady podmiotu zwierzęcego, ludzkiego i Absolutu, opiera się przede wszystkim na trzech głównych źródłach, tj. poezji, Piśmie Świętym i teologii. Prócz tej ostatniej monografia nawiązuje również do innych dziedzin, m.in. prawa, socjologii i psychologii. Redaktorki zaznaczają, że praca nie stanowi wyczerpującego kompendium, a jedynie prolegomena do dalszych badań i ważny sygnał, że takie publikacje w naszym kraju są potrzebne (s. 7–8).

W pierwszym artykule – *Gifts from the Magi: a Catholic theological exploration of the animal-human-God relationships* – autorstwa Debory M. Jones odnaleźć można katolicką interpretację biblijną perykopy o narodzeniu Jezusa przez pryzmat będących świadkami tego wydarzenia zwierząt oraz analizę konsekwencji dla lektury Biblii w związku z tak uzyskanymi danymi. W pracy zaprezentowane zostały również kategorie praw w porządku stworzenia. Nie pominięto idei, które wynikają z obrazu Bożego dla stworzenia. Zreinterpretowana została także postać Jezusa Pasterza, która w powszechnej świadomości teologicznej odnosi się do ludzi⁶. Ponadto w artykule pojawiają się odniesienia do osób nie-ludzkich w kontekście tradycji kościelnej poprzez odwołanie się do ojców i doktorów Kościoła. Koncepcje te, choć mogące uchodzić za nowe, potwierdzone zostały autorytetem starożytnych twórców chrześcijańskich.

W drugim artykule – *Jezus i zwierzęta. Interpretacja Mk 1,13* – książd Roman Batorski analizuje perykopę, nawiązując do obrazu dzikich zwierząt w kulturach oraz tradycjach religijnych ludów sąsiednich ówczesnego Izraela. W związku z tym w pracy przywołano idee podziału zwierząt ze względu na pochodzenie oraz różne znaczenie duchowe w chrześcijaństwie. Autor przybliża również apokryficznych bohaterów zwierzęcych, którzy zostali poddani procesowi podobnemu do antropomorfizacji. Dzięki temu zabiegowi zwierzęta przemawiają, głoszą prawdę Bożą. Jednak w odróżnieniu od osób nie-ludzkich z kanonicznych ksiąg Biblii wyrażają oni swoją myśl, nie mówi przez nich Bóg. Można zatem zasugerować, że zdaniem autora artykułu w pierwszych wiekach

⁵ *Zwierzę – człowiek – Bóg*. Red. G. Stanek-Czerny, A. Piliszewska. Wydawnictwo Naukowe Akademii Ignatianum w Krakowie–Wydawnictwo WAM, Kraków 2017, s. 7. Dalej cytuję według tego wydania, w nawiasie podaję numery stron.

⁶ Zob. B. Urbanek: *Jezus – Pasterz*. W: eadem: *Rola głosu Jezusa w dziele Objawienia. Studium z teologii Ewangelii według św. Jana*. Wydawnictwo Księgarni św. Jacka, Katowice 2009, s. 181–187.

chrześcijaństwa obecna była idea równej komunikacji człowieka i zwierząt, które nie były postrzegane tylko jako siły nieczyste bądź tajemniczy przekaziciele woli Bożej.

Trzeci z artykułów – *Literatura piękna zwierciadłem relacji między człowiekiem a światem zwierząt. Afirmacja i apologia stworzenia* – autorstwa Anny Piliszewskiej sięga do literatury pięknej. W pierwszej części pracy badaczka zaznacza podział literatury, uwzględniając stosunek ludzi do zwierząt, co pozwala autorce na wskazanie tekstów uniwersalnych oraz tych, które przejawiają największą wartość odnośnie do kwestii zwierzęcej. Ponadto omawia ona stosunek Boga do osób nie-ludzkich i wynikające z tego problemy dla człowieka niezdolnego do zrozumienia tych relacji. Piliszewska sugeruje możliwość budowania różnych form kontaktu ze zwierzętami, których celem będzie Bóg. Autorka zaznacza, że wrażliwość obejmująca dobrobyt zwierząt nie jest domeną współczesności, powołując się przy tym na twórczość autorów poprzednich epok historyczno-literackich.

Bogdan Nowicki w artykule *Człowiek – zwierzę – roślina jako jestestwa przyłapanie na byciu w prozie Brunona Schulza* prezentuje wyniki badań nad koncepcją transcendencji zwierząt według założeń Schulza. Badacz stara się przede wszystkim zinterpretować innowacyjne podejście do koncepcji platońskich oraz neoplatońskich. Wykazuje nietypowe podejście pisarza do takich pojęć filozoficznych jak *imitatio*, Demiurg czy psychologicznego *Gestalt*. Wszystko zostało przedstawione w kontekście osób nie-ludzkich oraz możliwych relacji, jakie tworzą ze światem. W artykule zwrócono również uwagę na kategorie natury, kobiecości, bytów ziemskich jako tożsamych z pojęciem zwierzę. Nowicki wykazuje także, że Schulz nie pozostawia osób nie-ludzkich bez głosu odnośnie do życia, śmierci, wiary i niewiary ludzi oraz zwierząt.

Kolejny ze współautorów monografii – Dariusz Piechota w artykule *Spotkamy się w Timbaktu. Człowiek i zwierzę wobec praw ostatecznych w powieści Paula Austera* porusza kwestię zwierzęcą na przykładzie psa. Autor podaje w wątpliwość rozróżnienie między określeniami „zwierzę” i „osoba nie-ludzka”. Bada również, jak towarzysz człowieka funkcjonuje w krajobrazie miejskim, a także zastanawia się, w jaki sposób prowadzić narracje i dialogi z punktu widzenia czworonoga. Nie unika przy tym tez filozoficznych dotyczących boskości, natury bytu, śmierci czy godności osoby nie-ludzkiej. Porusza także odmienną od chrześcijańskiej koncepcję wiary opartej na podstawie religii abrahamowych.

Ostatnie dwa artykuły związane są z aspektem prawnym zwierząt. Daniel Smaga w *Roli świętego Franciszka jako fundamentalnego aspektu działalności Fundacji EX LEGE w relacji zwierzę – człowiek – Bóg* omawia problem przedmiotowego traktowania osób nie-ludzkich w odniesieniu do handlu nimi w okresie ważnych uroczystości organizowanych dla ludzi. Rozwija także wątek pracy zwierząt, wykazując podstawy ich praw pracowniczych. Inne kwestie z zakresu prawa porusza Agata Lizak w artykule *Postępowanie ze zwłokami zwierząt*

domowych w świetle prawa i religii. Wybrane zagadnienia. Zaprezentowanie problematyki związanej z truchłami osób nie-ludzkich powiązane zostaje z kwestią praw zwierząt. Ciekawie prezentuje się także próba prawnej reinterpretacji teologicznej kategorii grzechu.

Monografia *Zwierzę – człowiek – Bóg* skierowana jest głównie do czytelników, którzy są zainteresowani problematyką traktowania zwierząt w ujęciu religijnym. Praca ta zachęca do podejmowania badań o charakterze religijnym i – pomimo drobnych potknięć językowych i niedopatrzeń⁷ – stanowi cenny wkład w rozwój polskiej myśli zooteologicznej. Zawarte w niej istotne, a czasem wręcz kontrowersyjne tropy mogą dawać asumpt do polemiki bądź dalszego rozwinięcia konkretnego tematu. Problemy, które podejmowane są w przeważającej części w artykułach literaturoznawczych, niewątpliwie pobudzają do naukowej debaty.

Na uwagę zasługują próby interpretacji zwierzęcej religijności, która – jak dowodzi Dariusz Piechota⁸ – nie musi być związana wyłącznie z człowiekiem. Może bowiem być wyjątkowa także dla innego gatunku⁹. Monografia jest zbiorem bardzo różnych narracyjnie i metodologicznie artykułów. Pokazuje, na jak wiele sposobów można prezentować wyniki badań z zakresu *animal studies*. Zainteresowanie budzi fakt, że są wśród nich z jednej strony teksty nadmierne emocjonalne (np. Anny Piliszewskiej), a z drugiej – wysoce merytoryczne (np. Agaty Lizak), co spowodowane jest zaangażowaniem nie tylko umysłu, ale również empatii u badaczy. „Przedstawione artykuły – konstatują redaktorki monografii – nie wyczerpują bogatego tematu, dotyczącego wzajemnych relacji zwierzęcia, człowieka i Boga, stanowią jednak ważny głos w debacie próbującej zmienić utylitarny i przedmiotowy stosunek człowieka do świata zwierząt, przez co mogą zainspirować środowiska naukowe do dalszych badań” (s. 8). Wydaje się, że jednym z nich jest opublikowana niedawno monografia księdza Jarosława Babińskiego *Ekoteologia*¹⁰.

⁷ W kilku artykułach można zauważyć błędy, takie jak archaizmy (np. „ukrzywdzony”, s. 64) czy powtórzenia (np. „prawo o ochronie praw zwierząt”, s. 103).

⁸ Dariusz Piechota interpretuje dzieło Schulza, pisząc: „Konfrontacja ze śmiercią uświadamia mu jego samotność oraz bezradność w świecie, a także nieunikniony proces przemijania i śmierci. Swoje myśli kieruje do «psiego boga», prosząc o interwencję [...]” (s. 93).

⁹ Zob. K. Rudnicki: *Kiedy człowiek nie jest zwierzęciem*. W: *Człowiek – zwierzę – cywilizacja. Aspekt humanistyczny*. Red. H. Korpikiewicz. Wydawnictwo Prodrak, Poznań 2001, s. 82; R. Opulski: *Doświadczenia religijne zwierząt – fakt czy fikcja?* W: *Człowiek-zwierzę, człowiek-maszyna*. Red. A. Celińska, K. Fidler. Stowarzyszenie Antropologiczne „Archipelagi Kultury”, Kraków 2005, s. 89–97; J. Wojtysiak: *Czy zwierzęta mogą być religijne? O relacji: zwierzęta-człowiek-religia*. W: *W poszukiwaniu osobliwości natury ludzkiej*. Red. A. Gut, Z. Wróblewski. Wydawnictwo KUL, Lublin 2015, s. 155–178. Zob. również rozdział *Religijność* w: J. Wawrzyniak: *Teoretyczne podstawy neonaturalistycznej bioetyki środowiskowej*. Wydawnictwo Naukowe Instytutu Filozofii Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Poznań 2000, s. 142–146.

¹⁰ Zob. J. Babiński: *Ekoteologia*. Oficyna Wydawnicza ASPRA-JR-Wydawnictwo Instytutu Nauki o Polityce, Warszawa 2020.

W obu książkach pewne wątki się powtarzają (np. zbawienie zwierząt), ale również w wielu kwestiach stają w opozycji (np. w kwestii zwierzęcia jako żywego mechanizmu), co świadczy o konieczności poszukiwania nie tylko konsensusu na płaszczyźnie teologicznych rozważań o zwierzętach, ale również rozwiązań dobrych dla ludzi i zwierząt. Być może zooteologia i ekoteologia jako dziedziny powinny zostać rozdzielone w przypadku chrześcijańskiej nauki o Bogu. Wydaje się bowiem, że zooteologia jest dyscypliną znacznie węższą, dlatego w jej przypadku warto by było rozpatrywać relację zwierząt do roślin i przyrody nieożywionej, co może stanowić przedmiot dalszych badań.

Tekst powstał w wyniku realizacji projektu sfinansowanego ze środków Narodowego Centrum Nauki w ramach konkursu Preludium Bis 2 na podstawie decyzji numer UMO-2020/39/O/HS2/02968.

Bibliografia

- Babiński, Jarosław. *Ekoteologia*. Oficyna Wydawnicza ASPRA-JR–Wydawnictwo Instytutu Nauki o Polityce. Warszawa 2020.
- Linzey, Andrew. *Teologia zwierząt*. Translated by Wiktor Kostrzewski. Kraków: Wydawnictwo WAM, 2010.
- Mitek-Dziemba, Alina. “Bóg-człowiek, bóg-zwierzę. Zwierzęce twarze religii.” *Zoophilologica. Polish Journal of Animal Studies*, no. 1 (2015): 29–36.
- Opulski, Rafał. “Doświadczenia religijne zwierząt – fakt czy fikcja?” In *Człowiek-zwierzę, człowiek-maszyna*, edited by Adriana Celińska and Kajetana Fidler, 89–97. Kraków: Stowarzyszenie Antropologiczne “Archipelagi Kultury,” 2005.
- Rudnicki, Konrad. “Kiedy człowiek nie jest zwierzęciem.” In *Człowiek – zwierzę – cywilizacja. Aspekt humanistyczny*, edited by Honorata Korpikiewicz, 82. Poznań: Wydawnictwo Prodruk, 2001.
- Sebesta, Jadwiga. “Pryncypia i wyzwania zoologii teologicznej w kontekście krytyki antropocentryzmu.” In *Zwierzęta i ludzie*, edited by Jacek Kurek and Krzysztof Maliszewski, 39–54. Chorzów: Miejski Dom Kultury “Batory” w Chorzowie, 2011.
- Urbanek, Beata. “Jezus – Pasterz.” In *Rola głosu Jezusa w dziele Objawienia. Studium z teologii Ewangelii według św. Jana*, 181–187. Katowice: Wydawnictwo Księgarni św. Jacka, 2009.
- Wawrzyniak, Jan. *Teoretyczne podstawy neonaturalistycznej bioetyki środowiskowej*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe Instytutu Filozofii Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, 2000.
- Wierzbiński, Alfred. “Etyka postępowania wobec zwierząt fenomenem ludzkim.” *Ethos*, no. 2 (2013): 5–10.

Wojtysiak, Jacek. "Czy zwierzęta mogą być religijne? O relacji: zwierzęta–człowiek–religia." In *W poszukiwaniu osobliwości natury ludzkiej*, edited by Arkadiusz Gut, Zbigniew Wróblewski, 155–178. Lublin: Wydawnictwo KUL, 2015.

Zwierzę – człowiek – Bóg, edited by Grażyna Stanek-Czerny and Alina Piliszewska. Kraków: Wydawnictwo Naukowe Akademii Ignatianum w Krakowie–Wydawnictwo WAM, 2017.

Krzysztof Małek – magister teologii, doktorant na Wydziale Humanistycznym Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach. Absolwent kilku kierunków studiów: teologii, prowadzonej na Wydziale Teologicznym UŚ (tytuł magistra uzyskał w 2016 roku), turystyki historycznej, prowadzonej na Wydziale Nauk Społecznych UŚ (tytuł licencjata uzyskał w 2017 roku), oraz filologii rosyjskiej, prowadzonej na Wydziale Humanistycznym UŚ (tytuł licencjata uzyskał w 2021 roku). Praca magisterska *Aspekt somatyczny w antropologii Grzegorza z Nyssy na podstawie traktatu „O stworzeniu człowieka”* z zakresu antropologii ciała była pierwszą interdyscyplinarną pracą łączącą analizę teologiczną z historią medycyny i biologii. Interesuje się myślą posthumanistyczną, *animal studies*, ekoteologią, a przede wszystkim zooteologią. Obecnie realizuje grant w ramach projektu „Prawosławna teologia zwierząt w eseistyce Tatiany Goriczewej”, finansowanego przez Narodowe Centrum Nauki (PRELUDIUM BIS-2, 2020/39/O/HS2/02968), pod kierownictwem dr hab. Justyny Tymienieckiej-Suchanek, prof. UŚ.

Krzysztof Małek – MA, doctoral candidate at the Faculty of the Humanities at the University of Silesia in Katowice. Graduate of several study programmes: Theology at the Faculty of Theology, University of Silesia (MA in 2016), Historical Tourism at the Faculty of Social Sciences, University of Silesia (BA in 2017) and Russian Studies at the Faculty of the Humanities, University of Silesia (BA in 2021). His MA thesis entitled *The Somatic Aspect of Gregory of Nyssa's Anthropology in the Treaty "On the Making of Man"*, concerned with anthropology of the body, was the first interdisciplinary work seeking to combine theological insights with history of medicine and biology. He is interested in posthumanism, animal studies, eco-theology and, most of all, zoo-theology. He is currently working on his doctoral research project *Orthodox Animal Theology in Tatiana Goricheva's Essays*, which is financed by the National Science Centre in Poland (Preludium Bis-2 grant no. 2020/39/O/HS2/02968), under the supervision of Prof. Justyna Tymieniecka-Suchanek, PhD DLitt (University of Silesia).